
Культурна відбудова чи забудова?

Результати трьох публічних дискусій у
Львові, Черкасах та Дніпрі

2023-2024

Луганська ОУНБ | Good Library

Культурна відбудова чи забудова?

Пропоновані аналітичні матеріали узагальнюють рефлексії і пропозиції від учасників трьох публічних дискусій, які організувала і провела Луганська обласна універсальна наукова бібліотека у Львові, Черкасах та Дніпрі впродовж 2023 – 2024 років.

Як деколонізувати українську культуру для майбутнього сталого розвитку країни? Культурна політика на деокупованих територіях: якою вона має бути?

Разом з різними громадськими спільнотами спробували відповісти на ці питання під час трьох публічних дискусій, які провели 2023 – 2024го у Львові, Черкасах і Дніпрі.

Загальні рефлексії і пропозиції поміщаємо в цей аналітичний супровідник.

Команда Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки об'єднала зусилля з ГО “Луганське обласне відділення ВГО Українська бібліотечна асоціація”, щоб у межах Мандрівної бібліотеки зібрати напрацювання, думки, конкретні інструменти, які сприятимуть подальшому відновленню культури України. Таку ініціативу підтримала і ГО “Інша освіта”.

Учасниками обговорень у форматі “вільного мікрофона” стали представники творчих професій, громадські діячі, культурні менеджери та багато інших зацікавлених громадян. А самі події проходили наживо на партнерських локаціях – America House у м. Львів, Краматорському антикризовому медіацентрі у м.Черкаси та Центрі сучасної української культури в м. Дніпро.

Відбувалася трансляція обговорень, тож, запрошуємо переглянути повноформатні розмови за трьома різними темами: [“Культурна відбудова чи забудова в Україні під час та після війни”](#), [“Деколонізація: що робити з радянською спадщиною”](#), [“Культурна деокупація: з чого починати”](#).

До обговорення приєдналися гостьові спікери, зокрема: **Артем Галицький** – генеральний продюсер і співзасновник Radio SKOVORODA; **Олеся Мілованова** – директорка Луганського обласного краєзнавчого музею; **Ігор Гармаш** – регіональний представник

Українського центру культурних досліджень, співзасновник Центру порятунку культурної спадщини; **Світлана Моїсєєва** – директорка Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки, керівниця проєкту «Мандрівна бібліотека», віцепрезидентка ВГО «Української бібліотечної асоціації»; **Одарка Біла** – директорка департаменту молодіжної політики та національно-патріотичного виховання Дніпровської міської ради; **Тетяна Пилипець** – директорка Львівської обласної бібліотеки для юнацтва ім. Романа Іваничука, менеджерка мистецьких проєктів; **Ганна Рясна** – громадська активістка, проєктна менеджерка з Луганщини; **Катерина Алексєєнко** – координаторка з розвитку партнерств Благодійному фонді «Бібліотечна країна»; **Людмила Фіть** – культурна менеджерка, організаторка проєкту «Сила історії», очільниця Черкаського книжкового фестивалю.

Модерували обговорення культурні менеджерки Луганської обласної бібліотеки **Юлія Лисюк** та **Анастасія Літашова**.

Зміст

1. <u>Що таке культура: чи наштовхнула російсько-українська війна на нове визначення?</u>	4
2. <u>Чи наступаємо ми на ті ж граблі? Вплив «шароварщини» на суспільство.</u>	4
3. <u>Радикалізація культури. Чи потрібна культурна стіна?</u>	6
4. <u>Деколонізація: що робити з радянською спадщиною?</u>	9
5. <u>Що робити з формуванням національної ідентичності?</u>	10
6. <u>З чого починати культурну деокупацію?</u>	12
7. <u>Як саме практично мають відбуватися процеси деокупації після звільнення територій?</u>	14
8. <u>Як змінити процеси управління культурою? Як виміряти розвиток культури в країні?</u>	16
9. <u>Помилки, яких треба уникати під час відновлення?</u>	17
10. <u>Заклади культури та громадські культурні ініціативи в процесі деокупації/деколонізації</u>	20
11. <u>Бібліотеки. Чи треба деколонізувати професію бібліотекаря?</u>	21

Що таке культура: чи нашо вхнула російсько-українська війна на нове визначення?

Культурологи постійно змінюють визначення поняття “культура”. **Ми маємо говорити про нові форми і формати культури: культура волонтерства, культура емпатії, культура споживання контенту і т.д.**

Озвучена думка, що культура – це не тільки мистецтво та креативні індустрії. Це поняття більш широке і його сучасне позиціонування в суспільстві може стати запорукою успішного розвитку країни, її відновлення після війни та недопущення помилок, яких ми припускалися впродовж історії.

Учасники коментують: історичний досвід показує, що війни не впливають на рух культури. Під час таких подій культура йде своїм шляхом. Думки про те, що під час війни немає кому читати, ходити на вистави тощо – не відповідають дійсності, принаймні нашій. Навпаки, попит на культурний медіаконтент під час війни суттєво збільшується.

Розмірковуючи про культуру, доцільно розділяти два напрями: культура культури (висока) і попкультура (прикладна). У кожній є відмінності, і кожен так чи інакше формує культурну ідентичність українців. Але приймаємо за аксіому наступну ідею – **будь-яка культура дорівнює людяності, якщо в явищі немає людяності – це не культура.**

Чи наступаємо ми на ті ж граблі? Вплив «шароварщини» на суспільство

Шароварщина – це сфабрикований росією спосіб нав’язати меншовартість українцям і вкласти це в певний тяглий образ.

Попкультура, на думку учасників дискусії, не є проявом шароварщини. Натомість, погодилися спікери, до попкультури краще застосовувати термін кітч.

Шароварщина завжди присутня в житті, і використовується як засіб привернення уваги. Попкультура може бути початковим кроком до високої культури.

Зауважили, що культура має бути різною, тому не можна ані відмінити попкультуру, ані розділяти культуру на правильну-неправильну. Це призводить до “рамковості” культурних явищ і сегрегації певних груп споживачів різних культурних продуктів.

Висловилися і щодо явища **кітч**, зокрема дали йому визначення. Так, акцентували на уявленні, що це важливий елемент попкультури, який треба ретельніше вивчати, бо споживачів кітчу більше і цього не можна ігнорувати. В Україні тенденції наступні. З одного боку – кітч творять люди, які “раптом прокинулися” і почали просувати українську культуру, намагаючись хайпувати на цьому. З іншого боку – це люди, які досліджують і навіть можуть диктувати бачення кітчевих явищ. Має бути взаємовплив на ці окремі явища культури.

Особливість сприйняття кітчу полягає не в тому ЩО це, а в тому ЯК воно постало. Якщо наскрізною є автентичність – то кітч може існувати. А якщо це “тупе запозичення” – у цьому немає культурної цінності. Де є кітч і його межі – це треба визначати інтуїтивно. Скажімо, найбридкішу, абсолютно аморальну форму прояву кітчу винайшли й активно використовують на окупованих територіях росіяни. Класичний балет на руїнах Маріуполя – це огидно і підло, наруга над пам’яттю тих, чиє життя обірвали російські ракети. Це червона лінія, якій просто не існує виправдання.

Учасники дискусії погоджуються: “Шароварщина і кітч інколи можуть демонструвати, що так робити не можна. Тому все залежить від того, в яких руках інструмент”.

На жаль, інколи дії місцевої влади є наслідком або виразною формою «шароварщини» – коли вся культура зводиться до свят з горілкою і салом всуміш з рушниками, музейними експонатами, жінками у стилізованих вишиванках, де часом замість вишитого орнаменту – звичайні квітчасті наліпки. Тому вкрай важливо вивести нашу культуру з-під таких “форматів” представлення і у жодному разі не толерувати і не інфантилізувати такі випадки.

Спікери переконані, усе залежить від підходу до організації, вона має базуватися на певних дослідженнях, правилах, аналізу. Потрібні адекватні приклади – на них маємо навчитися робити якісний продукт. Якщо такі фестивалі ініційовано в громаді і вони є автентичними для певної місцевості, де є певні традиції організації подібних заходів – то це цілком виправдано і зрозуміло. Але ініціювати подібні форми умовно в обласному центрі на день міста, на які кликати представників з усього регіону, – неймовірно шкідлива практика, яка централізує стереотипне уявлення і про регіональну ідентичність, і загальноукраїнську.

“За останні 10 років найуспішнішим фестивалем в Краматорську був фестиваль імені Марії Приймаченко, який організували місцеві бізнесмени. І подібні заходи брали за основу саме місцеві особливості. На відміну від «заїжджих» ініціатив, що привозили свої івенти, і які сприймалися місцевими мешканцями як намагання «просвітити» нерозвинуті території сходу України”.

“Також успішний приклад впливу на місцеві спільноти щодо регіональної ідентичності демонструють проекти «Малі міста – великі враження”.

Попкультура може стати початком руху до культури високої: під час розмови з'являється нова теза для обговорення. Наприклад, у попмузиці, яку створювали до вторгнення, усього 1/5 є прийнятним продуктом (таким, що має певну творчу цінність). А от під час війни такої музики стало в рази більше. Пропорція змінюється в бік більш адекватної музики, з'являються нові митці.

Шароварщину не треба забороняти, а треба замінювати більш якісним продуктом – констатують спікери. Шлях клієнта і споживача – це те, як ми будемо проводити людей до нової української культури через демонстрацію національного культурного продукту, а не просто забороняти російську попкультуру.

«Треба зняти біле пальто і спуститися до пересічного українця, який досі толерує російську попкультуру, і запропонувати якісний український продукт».

Фіксуємо також такі думки про те, що на своєму старті попкультура пропонує споживачам, здавалося б, «простяцтво», але на це явище можна подивитися інакше. Наприклад запропонувати попкультуру читання медійних авторів. Поплітература – як заміник всіляких шоу може стати певним культурним трендом в Україні.

«Справжня українська культура перемаже шароварщину, оскільки має смак справжнього в поезії, літературі, одязі, музиці і т.д. Люди самі перейдуть на «бік добра» поступово».

Радикалізація культури. Чи потрібна культурна стіна

Якщо культура дорівнює людяності, то в опозиції до культури – є безкультур'я і варварство. Носії російської культури є співучасниками терору в Україні – через пряму участь у війні проти українців, “диванну” підтримку або мовчазне споглядання. Російська культура лишається бути відтинком варварства у світі, тому вона не виконала своєї ролі як провідника духовних і матеріальних цінностей. Саме це, на думку гостей спікерів, є базовим аргументом, чому ми маємо **відсторонитися від російської культури.**

Зросійщення – це проблема, яка може бути вирішена винятково через радикальні дії. Учасники розмови запропонували такі:

- радянські артефакти нехай залишаються в музеї, але натомість вони мають зникнути з публічних місць – вулиць, будівель, топонімів тощо;
- російські книги мають зникнути з відкритих просторів українських бібліотек, їхнє місце – в архівах великих наукових (регіональних та державних) бібліотек. У зоні

доступності для читачів такого не має бути, навіть попри те, що дехто в суспільстві вважає це проявом “безкультурності”.

Але учасники обговорення переконані, **що українське суспільство (зокрема державні інституції, заклади, установи тощо) має право на власний спротив проти російської культури, яка роками захарашувала полицки, архіви, кожен куток і закуток нашої матеріальної спадщини.**

Спікери додають: культура так чи інакше закладає в голову певні відчуття і працює як пропаганда. Питаємо самі в себе:

- Чому ми цитуємо Маяковського замість Ольжича, який жив у ті ж часи?
- Чому із спогадів дитинства у нас в голові залишаються лозунги типу: «Комунізм – це радянська влада плюс електрифікація всієї країни», хоча в дитинстві ми вже не вивчали роботи Леніна, але бачили ці слова десь на пам’ятнику, в кіно, тощо?

Маємо розуміти, що культура – це інструмент впливу на свідомість. Тому, коли нам закидають щось на кшталт, *пам’ятники зносити не можна*, бо ми тоді стаємо такими ж варварами, як і вони (росіяни), це показник того, що ми так і не відрефлексували наш радянський спадок і наслідки його впливу.

Ми не маємо бути м’якими і поблажливими. Лагідної українізації культури не має бути, ці процеси треба радикалізувати.

Водночас фіксується думка, що в таких процесах не варто послуговуватися суто емоціями. Маємо усвідомлено розповідати про українську історію та наших митців. Досягти солідарності в суспільстві, вивести певну норму і застосовувати радикальні прийоми, які базуються на законодавстві. Але ці процеси, зауважили спікери, мають відбуватися паралельно.

Вставити фото

Звучить ще одна важлива теза: культура сама по собі радикальна, тому що має запускати зміни. У вузькому значенні – це саме те, що ми вже робимо – зміна топонімів, назв, пам’ятників. Але в цьому процесі важливе переосмислення. Ми маємо змінити оптику і більше не покликатися на радянську історію і наративи, особливо на етапі відновлення та відбудови. Створення музеїв авторитарного мистецтва – є зразком збереження і одночасного переосмислення минулого.

«Коли говоримо про радянські пам’ятники – треба концентруватися на авторах, бо багато хто з них з України. Маємо говорити саме про це – українські митці під час СРСР – мають бути присутніми в історії мистецтва України».

Перейменування вулиць та населених пунктів, назви яких вкорінилися з радянських часів (попри те, що деякі були насильницьки перейменовані більшовиками) – це важливо. І

завдання культурних діячів – донести до суспільства важливість цих процесів, щоб люди зрозуміли, що це необхідно. перейменування – це не про емоційні рішення, а утвердження критичного мислення і солідарності в громадах. Так, тут у нас попереду ще дуже багато роботи.

«От є місто Первомайськ. Хтось там народився і, мовляв, нащо його перейменовувати? Але, скажімо, через 10 років у вас народиться дитина у Первомайську і як ви їй будете пояснювати, чому вона живе в місті, яке називається російськими словами? І чи не стане це черговим приводом для Росії піти «звільняти» це місто, бо воно, судячи з назви, – російське».

Згадуємо, що росіяни, коли зайшли на наші території в 2022 році – найперше перейменовували вулиці, повертаючи радянські, або прибирали з дороговказів українські літери. А все тому, що географічні назви – це також елемент культурної та історичної пропаганди і впливу на людей.

Та попри це, учасники дискусій висловлюють думку, що не варто робити глобальний інфопривід навколо таких явищ, а проводити конкурси на перейменування вулиць, населених пунктів серед їхніх мешканців, тим самим активно долучати населення до цього процесу.

Одночасно висловлювалася думка, що це може спрацювати як пісок-сипунець – всі вулиці можуть стати “Вишневыми”, “Абрикосовими” і, зрештою, взагалі втратити вплив на формування ідентичності – а це, зазначають спікери, вкрай невітнішні тенденції. Тут треба знаходити баланс між баченням населення та культурною політикою держави. Перейменування вулиць на честь історичних діячів, причетних до територій, може виступати додатковим краєзнавчим аспектом і на цьому можна концентруватися.

Відміна російської культури. Після війни необхідно запровадити «культурний карантин». Він буде не довготривалим, бо повністю ізолювати культуру від будь-якого впливу неможливо, але він потрібен – погодилися учасники обговорення.

Якщо культура вдасться до радикалізації, то це лише на певний період часу. Скажімо, між росією та цивілізованим світом з'явиться стіна. По-перше, це значить, що ініціювати таку глобальну реакцію, зокрема світову солідаризацію, спроможні лише українці. Але задля цього спершу в самому українському культурному просторі до певного часу має зникнути вся російська культура, поки світ не визнає форми, у яких вона (російська культура) може існувати і бути прийнятою. І до речі, це потенційно призведе до утвердження відмінного наративу, який свідчитиме не просто про радикальне ставлення до російської культури з боку України, а інтегрує цю модель або певні її прояви і той же загальноєвропейський контекст.

На жаль, сьогодні ми не готові пропонувати рецепт руху до «світлого майбутнього» в процесах розвитку культури, тому треба рухатися інтуїтивно і слухати молодих дієвців. При цьому не можна допускати, щоб нам диктували ззовні, як змінитися, маємо впорядкувати свої проблеми самі.

“Ми виборюємо не територію, а ідентичність. Ми всі є носії певного культурного коду, маємо поєднати це в єдине ціле через усвідомлення і переосмислення власного досвіду”.

Деколонізація: що робити з радянською спадщиною?

Усі ми несемо тягар впливу російської імперії, бо срср була саме такою імперією, але зі специфічною ідеологією. І приклади цього знаходимо в дуже прикладних явищах – від «засівших» в головах цитатах з радянських фільмів, до усвідомлення того, що суто український контент в межах радянської культури був спеціально нівельований.

Чому були такими популярними радянські мультки? І можна було навіть купити футболки з крокодилем Геною з радянського мультка, а от героїв з мультків українських того ж періоду майже неможливо згадати? Суто українських мультків було дуже мало. А в тих, що з'являлися, були наскрізь нашпигованими імперськими наративами. Вочевидь, російська експансія в українській культурі ставала всепроникною, зокрема в дитячих мультках.

Деколонізація та дерусифікація – чи ставимо знак рівності? Думки учасників дискусії розділяються. Одні вважають, що так, і наводять як приклад мовну політику СРСР. Інші не

повністю згодні, і вважають, що українці завжди мали певний культурний код, і самі віддали його росії, бо лише так в умовах СРСР можна було рухатися по кар'єрній драбині, навчатися тощо. Ми спостерігаємо таке явище, коли менш розвинена країна почала поглинати більш розвинену, якою була Україна як носія європейських традицій. Як приклад: в СРСР було багато очільників саме з України, і вони свідомо переходили на російські наративи, бо це гарантувало їм розвиток, а дотримання національних наративів – навпаки – занепад.

Дехто з учасників дискусій висловлює думку, що Україна не була колонією, а скоріш за все, метрополією. Мовляв Україна була включена до російської метрополії. І коректніше застосовувати термін «деметрополізація» щодо тих процесів, які зараз відбуваються. Але зауважуємо, що якщо спиратися на чинне законодавство, яке керується поняттям «деколонізація». Відповідно, приймаємо його як сталий термін.

Що робити з формуванням національної ідентичності?

Культурна деокупація, на думку спікерів, підпорядкована багатьом факторам. Десятки років нашу національну культуру розчиняли в російській. Багато росіян потрапило на територію України ще в часи срср, були (і досі залишаються) носіями російських культурних наративів.

Щоб говорити про культурну деокупацію треба розповідати спочатку про те, що таке окупація, покликаючись на ті методи, які застосовують росіяни. **Відзначаємо, що це хвороба, яка почалася ще 1991 року, а лікувати її ми почали лише з 2014 року.**

Треба задіювати все, що формує українську ідентичність – мову, навчання в школі, інформаційний контент, книжки, фільми тощо.

«До 2014 року спостерігалось несприйняття української мови в деяких регіонах. Наприклад, у Дніпрі навіть в школах, де навчання було українською мовою, вчителі пояснювали російською. Існували мовні конфлікти з вчителями. Але 2014 рік став переломним. Особливо гостро це відчувалося в молодіжному середовищі. Так, в тому ж Дніпрі відзначалася досить негативна реакція молодих людей на комуністичні мітинги в 2014-15 роках».

Пропонують, щоб культурна деокупація була у всіх сферах, не лише в мовній. Дуже важливо щоб діти змалечку чули та вживали саме україномовний медіаконтент. І пам'ятаємо, що мова не лише в словах, але й образах. Образ сучасного українця має транслюватися в усіх сферах: в соцмережах, медіа.

Культурна деокупація має відбуватися по всій території країни, а не лише на територіях, які зазнали значного російського впливу. Коли їдемо країною – бачимо, що у нас більше спільного (як хорошого, так і поганого), і треба саме на цьому концентруватися в процесах культурної деокупації.

Культурна війна відбувається на нашій території уже давно. Потрібне позиціонування українця, як усвідомленого цілісного поняття. Маємо розрізнити маніпулятивні регіональні маркери і прояв локальної ідентичності, і відповідно позиціонувати наратив, що всі ми українці: зі своєю історією, літературою, музикою тощо.

«Прикро, що досі існує стереотип «ти з Донбасу», але на мою думку, не треба звертати на це увагу, бо це поодинокі випадки. І зробити навпаки цей маркер як приклад того, що можна пишатися тим, що ти з Луганщини, Донеччини. До речі – нема подібних стереотипів щодо Херсона, Запоріжжя, тому маємо константувати, що ярлик «ви з Донбасу, все із-за вас» – явно елемент медійної гібридної війни».

«Ті, хто таке говорить – це люди, які практично є провідниками російських наративів. І це небезпечно. Що робити з цим? Більше розповідати про те, хто ті люди, що виїхали з Луганщини ще в 2014-му, та про тих людей, хто партизанить на окупованих територіях і допомагає нашій розвідці».

Зараз хворіє вся Україна, це спільна біда. Немає нічого поганого в регіональному патріотизмі. Проблема радше в суспільстві, яке легковажно реагувало на вплив російської культури, пропаганди, наративів. Помилка в тому, що ми не почали серйозне формування своєї ідентичності раніше. Треба усвідомлювати, що росія – ворог надовго або назавжди.

Треба пам'ятати, що ми маємо бути сильнішими – це мінімізує ризик повторного нападу. Що слабші ми, то більшає ймовірність наступних хвиль агресії. **Силу країни формує саме її культурний код. Збройні сили – це гарантія безпеки силової, а внутрішня сила і стабільність країни гарантується згуртованістю суспільства навколо культурних цінностей.**

Велика битва за культуру ще попереду. Треба доносити наші наративи як за кордон, так і на окуповані території. Нам важливо довести, що ми не вороги. І прийом контрпропаганди він дієвий, треба його обов'язково використовувати, і ось саме в цьому випадку він має бути радикальним і агресивним.

З чого починати культурну деокупацію?

Уже сьогодні активні люди готові їхати до сходу України з культурними проектами. Такі проекти більше говорять про людей, що живуть на різних територіях України, аніж історія чи щось інше. Треба їздити і показувати наочно.

Запропонували наступні активності:

- Організувати фестивалі на кшталт [“Кальміус”](#))
- Привозити музику, яка звучить в етерах. Музика – найбільш простий і масово доступний вид мистецтва (в будь-яких форматах – радіо, фестивалі, тощо)
- Відновити програми обміну для дітей і дорослих (моделювати і візуалізувати такі поїздки між регіонами треба уже зараз).

Основою будь-якого контенту, який заходитиме до українців після деокупації, має бути усвідомлення і розуміння, навіщо це. Чітке пояснення, навіщо ми це робимо (умовний фестиваль), що залишиться після нього, чи вплине це на формування у містян культурного ґрунту, на якому буде формуватися ідентичність їх як українців? **Саме через зрозумілі, усвідомлені розважальні активності має формуватися запит на українські культурні процеси.**

Є відчуття і сигнали, що багато фахівців з усієї України хочуть приїхати відновлювати Луганщину. Від держслужбовців і вчителів – до працівників культури. Буде дуже круто, якщо приїдуть люди з різних регіонів, це освіжить Луганщину, сприяти особистісному, зростанню для багатьох людей, особливо для молоді.

Потрібно сформувати дієву програму переїзду на деокуповані території людей з інших регіонів, а також кликати людей з-за кордону. Як це робити, треба думати вже зараз і вже сьогодні формувати пропозиції для таких людей, гарантувати гідні умови (рівень оплати, можливості кар’єрного зростання, житло, преференції бізнесу тощо). Треба визнати, що переселенці, а особливо молодь, не повернуться просто так, бо звикають жити за кордоном чи стають новими жителями громад, у яких зупинилися. І повернути їх можна лише через надання чітких і впевнених гарантій, найперше, безпекових.

Треба визнати, що першими будуть повертатися саме літні люди, які просто хочуть додому. І вже зараз треба бити на сполох, чи повернеться додому молодь, особливо та, яка дорослішає, самостверджується за кордоном та в різних регіонах країни.

Працівники культури, які отримують сьогодні заробітну плату в розмірі 7 тис. грн, навряд поїдуть на деокуповані території. Створення економічних умов – інвестиції, нові підприємства, освітні і культурні програми – лише це може бути чинником, який хоча б на йоту мотивуватиме населення повертатися, брати участь у відбудові регіону. Надважливо

створити якісні умови для розвитку малого і середнього бізнесу, зокрема у креативній сфері.

Громадський сектор має працювати разом із владою. Потрібна державна політика, яка не декларує принципи відбудови у форматі “аби було”, а гарантує, що кожна людина і її ініціатива буде почута і підтримана.

Отож, маємо визнати, що не всі захочуть повертатися на деокуповані території. Діаспори будуть як за кордоном, так і всередині країни – і така тенденція цілком справедлива і зрозуміла. Подальші рішення залежать від суспільних підходів, сформованих політик, загальної солідарності серед населення. А особливо звертати увагу, залучати активних дієвців в Україні, які вже зараз створюють інструменти деокупації української культури та докладають зусилля, щоб зробити їх видимими серед органів місцевої та державної влади.

Спікери погоджуються, що деокупацію в будь-яких сферах треба розпочинати з логістики – доступні (безкоштовні або дешеві) швидкі потяги і літаки, щоб можна було легко пересуватися на деокуповані території та звідти в інші регіони. Має бути безбар’єрний обмін досвідом.

«Банальні логістичні питання вирішують багато».

«Потрібен живий контакт, розбити бульбашку, контактувати з людьми фізично».

«Треба подивитися на деколонізацію України очима європейців. Вона (деколонізація) юридично відбулася в 1991 році, але європейці побачили деокуповану Україну лише коли з’явився безвіз – люди поїхали в інші країни і понесли свою культуру. За тим же сценарієм треба діяти і з деокупацією всередині країни – їхати і нести свою культуру. Найбільша небезпека – знову загнати людей в регіональну бульбашку».

Культурна деокупація має початися з розвитку креативного малого бізнесу, умовно – кав'ярень, книгарень. Вони мають бути доступними. Якщо не заохотити бізнес туди поїхати – навряд чи відбудеться хоча б якась комунікація. З кав'ярні, книгарні почнеться реінтеграція в український культурний простір. Бізнес зможе це зробити швидко, на відміну від бібліотек, концертних залів, музеїв. А от закладам культури треба вже зараз робити майбутні моделі співпраці з бізнесом – **простори з їжею для шлунку і з їжею для розуму.** Треба зараз напрацьовувати моделі таких просторів, тобто уявно малювати бачення того, як вони мають функціонувати. **Бізнес сильно впливатиме на моделі існування закладів культури.**

Людей, що перебували в окупації з 2014 року, очікуватиме швидке наздоганяння сучасних технологій. Маємо виробляти миттєвий продукт, зокрема і культурний, він має бути якісним, сучасним і доступним. Для цього і бізнесу, і культурним установам потрібні певні пільги або субвенції на розвиток.

Імовірно матимемо справу з двома основними проблемами майбутньої культурної деокупації, що можуть значно вплинути на успіх цього процесу:

- Втрата працівників культури. Їх звільнили, знецінили їхній професійний досвід, або через нульову мотивацію, підтримку і зневіру фахівці змушені звільнитися і шукати себе в новій професії, їхати за кордон. Треба зрозуміти з ким ми будемо повертатися в деокуповані регіони. І наразі цього розуміння немає.
- Відсутність зрозумілої, наближеної до суспільства, дієвої стратегії розвитку деокупованих територій з чітким баченням цих процесів: які заклади відновлювати, а які – ні; як мають виглядати культурні простори, що в них проводитиметься тощо.

Як саме практично мають відбуватися процеси деокупації після звільнення територій?

Наразі потрібно працювати над наступним:

Найперше – знизити мову ненависті до тих людей, що залишалися на окупованій території ще з 2014го. Показати, що ми несемо мир і злагоду. Учасники розмови зазначають, що спочатку варто створити для людей такі умови та запропонувати такі формати взаємодії, які допоможуть їм самостійно дійти висновку, що Україна – це про дім і захист. Наступний етап, це усвідомлення нашими співгромадянами в окупації, що доколишні наративи, які всі ці роки нарощувала росія, – це ворожий прояв, якого треба позбутися. Тобто перші кроки деокупації – це не знесення пам'ятників, а забезпечення

захисту, формування довірливої комунікації. **Провести деколонізацію в головах – це перше завдання.**

«Ми повертаємо не території, а людей. Зберігши людей – ти переможеш, а навпаки – програєш».

Коли працюємо з людьми, треба виокремлювати цільові групи. Молодь треба не навчати, а долучати до організації якихось подій, ініціатив.

Водночас має бути єдина політика для всіх. Не розділяти людей: це мають бути однакові наративи, незважаючи на різноманітність території. Спікери припускають, що ймовірно така політика діятиме швидше на територіях, що окупациї з 2022 року, і повільніше там, де окупація відбулася в 2014-му.

Учасники наголошують, що варто залучати до таких програм саме місцевих, які були/жили на тих територіях, до них треба прислуховуватися, а не заходити ззовні зі своїми знаннями і баченням категорично.

«Після деокупації правобережжя Херсонської області, ми організували роботу з приведення до ладу одного з музеїв в Херсоні, і покликали молодь з Дніпра та ВПО, які там мешкали на той момент. Досвід був дуже успішний. Такі ініціативи – з запрошення людей з інших регіонів – долучатися до відбудови окремих закладів може бути ефективним. До речі, маємо зазначити, що на диво – в музеї було дуже багато експонатів з радянських часів. На жаль, культурної деокупації в деяких музеях не відбувалося до 2022 року».

«У нас є ідея залучати молодь до відновлення пам'ятників та будівництва культурних об'єктів. Думаємо, що багато хто з патріотично налаштованих молодих людей повернеться (або переїде), навіть не за дуже хороших економічних умов».

Активізувати людей – це проблема не лише окупованих територій, а й всієї України. Обміни – це важливо. І працювати треба над системними змінами, а не реалізовувати просто компанію з відновлення. Спікери вкотре зауважують, що нам варто набратися терпіння і застосовувати м'які навички нового рівня, без агресивного налаштування. Учасники дискусії наводять як приклад невдалу спробу реформування в Грузії. Констатуємо факт відторгнення швидкої модернізації через європейські гранти і, як наслідок, – реванш проросійських сил.

«У місті Горі, наприклад, досі залишається хайп навколо особистості Сталіна, не зважаючи на його роль в тоталітаризмі. І це якраз може свідчити про недостатню комунікацію питань радянської окупації Грузії».

Надто швидко намагання викреслити щось з історії країни може спричинити зворотні процеси – як спротив агресивній культурній політиці. **Тому культура має стати інвестицією і працювати на зміну наративів повільно, усвідомлено, максимально прозоро і фундаментально. Держава повинна інвестувати в культуру, і тоді все відбуватиметься природно.**

Як змінити процеси управління культурою? Як виміряти розвиток культури в країні?

Погоджуємося, що система управління в країні, зокрема і культурою, нашпигована радянщиною. Люди на управлінських посадах (ідеться про звичайних виконавців) не змінюються. Принципи роботи не змінюються. Такий бюрократичний спрут практично нівелює розвиток країни. **Як зробити більш ефективним управління культурою і взагалі чи потрібно це в системі управління державою?** Питання відкрите. Досвід свідчить, що постійні зміни назв і напрямів як в міністерстві культури, так і в управлінських органах регіонального та місцевого рівня, не призводять до помітних змін умов, в яких розвиваються митці і креативна індустрія.

У чому взагалі обчислюється ефективність управління культурою? Таких критерії наразі не існує, або ж вони просто не артикульовані. Мабуть саме це має стати найголовнішим завданням – визначитися з критеріями, які стануть провідниками у розбудову культурної політики держави.

Люди, які мають вплив на закони в галузі культури, мають бути послідовними і встановлювати правила на законодавчому рівні, не віддавати це на відкуп громадськості, мовляв, люди самі розберуться, які культурні явища існуюватимуть, які – ні.

Не варто також оминати все ще присутню тенденцію, коли культурні процеси сприймаються деякими українцями як ностальгування за минулими роками. Тому очікувати, що люди самі з цим розберуться – марно. Треба закріпити на законодавчому рівні низку вимог до культурного відновлення.

«Там (в системі управління культурою) мають бути люди, які люблять Україну і хочуть її змінити – це головне».

Можемо і мусимо застосовувати методи захисту своєї мови: без знання і прояву поваги до української мови не доступні висококваліфікована робота і навчання.

Формування такої політики залежить ще і від комплексного підходу та включення в ці процеси всього суспільства. Скажімо, опікуватися тією ж мовною політикою мають не

лише профільні органи управління, а й бізнес, який, зі свого боку, справедливо чекатиме від держави напрацьованих преференцій.

Найголовніше – процеси українізації повинні відбуватися стало, щоб це не відбувалося хвилями, як уже було в новітній історії України (90-ті роки, 2014-й, 2022-й), поступово сходячі нанівець.

Сьогодні державні органи, відповідальні за процеси розвитку культури, не здатні очилити процеси змін, тому мають прислуховуватися до громадської думки, або думки фахівців, довіряти їм і діяти швидко.

«Маємо приклад реакції керівництва на методичний захід про гібридну війну. Проведення в 2016 році методичного семінару Луганською ОУНБ за темою «Бібліотека під час гібридної війни» викликала прямо таки негативну реакцію з боку профільного управління обласної адміністрації. Нам намагалися закидати, що термін війна не можна використовувати. І це було просто тому, що не було певних «методичок» з боку центральних органів влади. Через рік було прийнято відповідне законодавство, і питання відпали. Яскравий приклад, як фахівці бібліотеки зіграли на випередження – і це не було погано».

Практика тотального контролю з боку органів управління тільки заважає розвитку культурних процесів. Управлінські механізми надто повільно адаптуються до життя, тому треба знижувати їхній вплив на створення і просування нових культурних явищ і практик, бо інакше це лише шкодить, демотивує культурних дієвців і заважає зрушити з місця.

Помилки, яких треба уникати під час відновлення?

Перша в цьому блоці – регіональна упередженість. Фіксуємо наступні думки.

Упередженість про Луганщину була навіть у сусідній Донецькій області. І що далі на захід – то більшає таке непорозуміння.

Після 2014 року на підконтрольні Луганщину і Донеччину приїжджало багато культурних діячів з різноманітними проектами, гарними ідеями, але хибним ставленням до місцевих – як до «недоукраїнців». Наша різність не робить нас недолугими. Має бути повага до територій, що будуть деокуповані, насамперед – до людей. Основна умова деокупації – легітимність. Кожен має бути впевнений, що він захищений законом України як громадянин. Не ставити клеймо на тих, хто був в окупації, кожна людина матиме можливість підтвердити свою приналежність до України.

Ми маємо з розумінням ставитися до людей, які опинилися в окупації. Пояснити, чому їм потрібна Україна. Насилля і агресія – хибний шлях.

Помилки у просування української мови, книги і літератури. Тут теж пасли задніх. Вчити дітей читати українською – це взагалі не проблема. Повинні бути цікаві книжки українською, і тоді їх будуть читати. А ще треба уникати не якісного контенту – фільми, книги, ютуб-канали – все це формує зацікавленість в опануванні і використанні української мови.

На думку учасників дискусій, дорослі також мають самі себе налаштовувати вчити українську мову, дивитися український медіаконтент. Якщо цільово налаштовувати себе на споживання українського контенту, то не складно перевчитися та переналаштувати себе говорити, читати українською.

«Сходіть подивіться в книгарню, скільки у нас книжок, перекладених українською, або книжок нових авторів, яких зараз дуже багато – вибір лише за вами».

«Зараз розвивається і україномовна література (ми говоримо і про переклади також) і україномовне кіно – українські фільми озвучуються на Нетфлікс».

Знижувати синдром жертви в історії, літературі, культурі та державній політиці. Учасники дискусій погоджуються з тим, що зараз державна надто сконцентрована на відзначенні жалібних дат і сторінок нашої історії. **Змінити акцент з меседжу «народ, що страждає», на «народ, який розвивається» – тоді формуються інші відчуття і емоції і до своєї культури також.**

«Одна з наших проблем – чому люди не долучаються до культурного дозвілля – наші люди дуже багато працюють. Один зі шляхів деколонізації – залишати людині можливість займатися культурою.»

Працювати над деокупацією треба починати уже зараз, а не чекати саму деокупацію. І робити це через медійну діяльність.

Особливий вплив на людей має телебачення, інтернет та інфопростір взагалі. Треба розвивати критичне мислення, як запобіжник інфовпливу і пропаганди. Держава має підтримувати незалежні українські медіа, що є інструментами протидії російській пропаганді.

Є потреба у медійній активності навколо висвітлення історії та економіки Луганщини. Скажімо, розвіювання таких міфологем, як Луганщина – це Донбас, хоча більша частина регіону – це Слобожанщина. Висвітлювати більше інформації про те, як на Луганщині чинили опір російській окупації 2022 року. Розповідати про це – нагальна задача всюди: і в Україні, і за кордоном.

Також є сенс і потреба у створенні луганських діаспор в інших регіонах та за кордоном. Такі спільноти можуть стати провідниками регіональної української культури окупованих територій, ініціювати або потужно підтримувати (саме з боку держави) ініціативи, які будуть спрямовані на цю діяльність.

Медіаграмотність і спротив споживанню російського контенту – ще один “факап”.

Від ностальгування за молодістю в радянські роки – до “топового” рейтингу російської музики на українських платформах.

З одного боку, серед молоді досі зберігається дивацьке наслідування і потурання заідеологізованому минулому, яке трансклюють їхні бабусі та дідусі, родичі. І цей досвід без жодного підґрунтя переймає молодше покоління, яке очевидно не може пояснити такий нонсенс.

Велике споживання російського контенту пов'язана з недостатнім знанням і використанням української мови. Таке ставлення до мови і спрацювало на війну. Щоб заохотити решту людей до україномовного контенту, треба розвивати медіасегмент, вкладати в нього гроші. Тоді контент буде більш розвинений, і якщо він буде цікавіший, яскравіший за російський – тоді буде помітний успіх.

Формування міфів – теж один з можливих способів культурної деокупації і не треба цуратися таких прийомів. Міфотворення має орієнтуватися на молодь, а продукувати його мають українські митці через книги, пісні, жарти тощо. Частково це уже відбувається, але треба зробити, щоб цей процес був не хвилеподібний, а сталий.

Спікери радять уважно стежити за розвитком комунікацій в інтернеті. Бо, кажуть, що дуже легко «звалитися» в процеси заборони всього, що викликає роздратування. Але умовні «суперечки» в соцмережах уже є частиною нашої національної культури. Можливість висловити всі свої думки – це велике надбання, а можливість сперечатися – це важлива частина вільного суспільства (особливо в епоху постмодернізму). Тож спокуса заборонити все, що суперечить національним нарративам, теж не правильно.

Формування електоральної відповідальності. Цей процес має починатися не лише під час виборів. Декомунізацію варто було розпочинати ще з депутатських фракцій. Скажімо, у вільній Україні, з 1993 року продовжувала активно діяти комуністична партія, що клонувала політику однойменної партії радянського періоду. Ця помилка тривала до 2022 року.

Електоральна відповідальність як суспільна риса є одним із проявів сформованої ідентичності. Наразі багато в кого цей шлях почався незадовго або впродовж повномасштабної війни. І наша відповідальність, щоб у наших дітей шлях до формування усвідомленої національної ідентичності почався значно раніше.

Зклади культури та громадські культурні ініціативи в процесі деокупації/деколонізації

З початку війни 2014го і до повномасштабного вторгнення культурні діячі Луганщини зробили дуже багато, і нашому суспільству варто це пам'ятати. А вже 2022го росіян на Луганщині зустрічали з українськими прапорами, тоді як в 2014 року триколірив могло би бути значно більше з огляду на тодішні методи росіян – звозити на схід автобуси підкуплених мітингувальників-ноунеймів – порівняно з теперішніми ешелонами танків і БТРів.

І супротив громад Луганщини – це заслуга не бізнесу, не державного управління, а саме громадських дієвців, зокрема тих, кому вдалося мережувати громадську активність і культурні ініціативи.

Акцентуємо, молодим людям в Україні особливо важко. Молодь багато волонтерить, служить у лавах Збройних сил, ініціює громадську активність та розвиває молодіжну політику нового рівня. Та з певним віком або через втрату/брак мотивації і необхідних ресурсів молодь справедливо віддає перевагу особистим потребам – починати власний бізнес, реалізовуватися на ринку праці, гідно забезпечувати себе і родину. **Тому молодь необхідно чути і долучати до прийняття рішень на всіх суспільних рівнях.**

Молодіжні простори можуть стати острівцем безпеки, активної взаємодії, навчання та усвідомленої популяризації, інтеграції державних цінностей, основою якої стане молодіжна ініціативність у лобюванні власних пріоритетів та цінностей.

І такі майданчики спікери рекомендують організовувати саме в дійсних закладах (клубах, музеях, бібліотеках), а не вигадувати щось нове. Також зауважують, що варто збільшувати мережу молодіжних рад чи інших об'єднань, але вкладатися більше не у приміщення і техніку, а людський капітал (навчання протягом життя, комунікацію, тощо).

«Сьогодні треба вкладати саме в людей, щоб формувати молодіжні команди, де можна вирощувати молодіжних лідерів. Створювати умови, де можна збиратися і працювати над проєктами. І тим самим формувати новий прошарок культурних менеджерів, здатних запропонувати державі істотні зміни».

Також важливі культурні обміни між молоддю і дітьми з різних регіонів. Відбудова постраждалих регіонів має відбуватися не лише у фізичному плані: важливо, щоб люди з різних регіонів приїздили в деокуповані регіони і допомагали будувати нову систему взаємовідносин.

А формування активних згуртованих спільнот переселенців з Луганщини та місцевих жителів тих громад, які активно приймають українців зі сходу, їхня взаємодія – може бути підґрунтям для втілення нового унікального досвіду інтеграції. І ці інструменти солідарності, напрацьовані разом ідеї, рішення, стануть цінністю під час деокупації.

Щодо переформатування закладів культури, то прозвучали такі пропозиції.

У музеях необхідно прибрати радянські експонати з публічного огляду. А самі заклади мають перетворитися на майданчики комунікації, публічної дискусії навколо української культури та історії, її переосмислення та генерації ідей.

Клубні заклади (будинки культури) – радянський рудимент, який також необхідно трансформувати. Це мають бути відкриті майданчики для комунікації. Усі хаби і кризові центри, що з'являються завдяки міжнародній підтримці та соціальним проєктам, можна облаштовувати і розвивати у приміщеннях клубів. Для кардинальної зміни пропонують наступне: реформування концепції та призначення таких закладів або його ліквідація і використання приміщення як простору для різних громадських ініціатив.

Бібліотеки. Чи треба деколонізувати професію бібліотекаря?

Учасники дискусії висловилися, що професія бібліотекаря в нашій країні вже давно деколонізована. Бібліотекарі дуже змінилися.

«Я пам'ятаю, часи, коли ми вчилися у російських бібліотекарів, бо вони були крутіші, але зараз уже ми круті, бо у нас більш гнучкий підхід до розвитку галузі. А можливо – це результат значної допомоги з боку міжнародних фондів і програм».

Наші бібліотеки вже багато роблять, переймають європейські цінності та при цьому плекають власну самобутність. Погоджуємося, що українські бібліотеки вже деколонізовані і давно попереду Росії. Але виразною є проблема впливовості бібліотек у суспільстві – і це має чітко артикулювати держава, забезпечувати гідну підтримку бібліотекам, які є осердям громадських перетворень, де забезпечують безпечний та надійний доступ до інформації, задовольняють запит на організацію вільного і відкритого діалогу у громадах. Бібліотеки в Україні, особливо під час війни, – продовжують бути центрами залучення громади, просторами довіри, затишку та надійної співпраці.

«Як фрілансер я працюю саме в бібліотеці. Ці опорні хаби працюють уже для громади – в них я бачу різних людей: діти приходять дивитися кіно, пенсіонери – почитати і послухати поезію, можна пограти в настільні ігри, тощо».

«Проходив практику в міській адміністрації, і як раз займався питаннями модернізації бібліотек. Маю відзначити, що це найбільш реформовані заклади в культурі. Не треба навіть багато вкладати в бібліотеки, щоб змінити сенси. Треба залучити волонтерів, які проводять заходи, навчання і ті ж волонтери можуть залучити додаткові гроші на модернізацію».

Бібліотеки давно вже змінилися. З 2014 року в Луганській і Донецьких областях всі найбільш успішні проекти реалізовувалися або презентувалися саме в бібліотеках, бо це було дуже потужно і модерново: відкритий простір, відкриті фонди.

Основа бібліотек – людський фактор і саме він визначає, якими сенсами наповнювати бібліотеку. Учасники розмови переконані, бібліотеки спроможні стати одними з флагманів у культурному відновленні України. Але лише за підтримки всього суспільства, якому необхідно бути ближчими до бібліотек, вивчати їхній досвід, цікавитися, якими послугами і проектами вони наповнені, що пропонують спільнотам і як ця пропозиція змінюється, трансформується, формує інноваційний досвід.

«Бібліотекарі борються тихо, але дуже вміло».

Бібліотечна система країни загалом виглядає дуже позитивно, але є бібліотеки, які не виконують свою роль. Деякі з них мають класні приміщення, але без наповнення ідеєю, якісною послугою – це, як правило, погана історія. Бібліотекарям треба ще дуже багато працювати на змінами сенсів у своїх закладах, але, при цьому, учасники дискусії

погоджуються з тим, що існує позитивна динаміка змін в українських бібліотеках і трендах в цій галузі загалом. Найбільша проблема – якість і сучасність послуг.

■ *«У нас в країні є мережа, немає покриття послугами по всій країні».*

Сенси, цінності, якісна послуга – запорука розвитку бібліотек. Завдання на майбутнє: зберегти людей і залучати до роботи активних громадян.

